

Баладига С. П.,
аспірант кафедри кримінального права та процесу
Державного податкового університету

КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОДНА ІЗ ФОРМ ДЕРЖАВНОЇ ЗРАДИ: СУТНІСТЬ ТА ПРОБЛЕМАТИКА НОВОГО ЗЛОЧИНУ

COLLABORATIVE ACTIVITY AS ONE OF THE FORMS OF TREASON: ESSENCE AND PROBLEMS OF THE NEW CRIME

Статтю присвячено розгляду положень статті 111-1 Колабораційна діяльність, яку внесено до Кримінального кодексу України після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на території України в лютому 2022 року та як наслідок окупації окремих територій Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської області. Вказано та необхідність внесення змін до кримінального закону з метою удосконалення захисту основ національної безпеки України. Проаналізовано проблеми з якими зіштовхуються правоохоронні органи під час розслідування злочинів, які мають ознаки колабораційної діяльності. Встановлено, що основною проблемою, яка заважає ефективному розслідуванню даних злочинів є відсутність належних та допустимих доказів наявності вини, які не можливо отримати в тому числі через окупацію територій України на яких здебільшого вчиняються дані злочини. Підкреслено необхідність удосконалення здійснення досудового розслідування шляхом проведення різного роду семінарів для обміну досвідом між правоохоронними органами та удосконалення наявних практичних навичок. Проаналізовано також вироки суду та докази, що бралися до уваги судами України при встановленні наявності вини осіб. Розглянуто думки експертів, юристів, що містяться у статтях та інших працях щодо розслідування колабораційної діяльності. Наприкінці статті сформульовано висновки дослідженої теми, а саме, визначено сутність та проблематику нового злочину, виокремлено моменти, на які слід звернути увагу з метою удосконалення процесу розслідування та покарання винних осіб у вчиненні державної зради. Зокрема, наголошено на тому, що внесення нової статті до кримінального кодексу України призвело до необхідності внесення змін і до кримінального процесуального кодексу України з метою удосконалення механізму, порядку і процедури проведення розслідування. Проаналізовано закордонний досвід наявності подібних злочинів у інших європейських державах. Підкреслено, що ефективне розслідування, виявлення винних осіб та їх покарання є запорукою державної безпеки, цілісності та незалежності України.

Ключові слова: *колаборант, окупація, докази, процес доказування колабораційної діяльності, держава-агресор, колабораціонізм, взаємодія з ворогом.*

The article is devoted to a new article of the Criminal Code of Ukraine (111-1 Collaborative activity), which was introduced into the criminal law of Ukraine after the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine in February 2022 and as a result of the occupation of certain territories of Donetsk, Luhansk, Zaporizhia and Kherson regions. The reasons and necessity of making changes to the criminal law in order to improve the protection of the foundations of the national security of Ukraine have been studied. The problems faced by law enforcement agencies during the investigation of crimes that have signs of collaborative activity are analyzed. It has been established that the main problem that hinders the effective investigation of these crimes is the lack of proper and admissible evidence of guilt, which cannot be obtained, including due to the occupation of the territories of Ukraine where these crimes are mostly committed. The need to improve the conduct of pre-trial investigation by holding various meetings, seminars for sharing experience between law enforcement agencies and improving existing skills was emphasized. Court verdicts and evidence taken into account by the courts of Ukraine when establishing the guilt of individuals were also analyzed. The opinions of experts and lawyers contained in articles and other works regarding the investigation of collaborative activities were considered. At the end of the article, the conclusions of the researched topic are formulated, i.e., the essence and problems of the new crime are determined, the points that should be paid attention to in order to improve the investigation process and punish those guilty of treason are highlighted. In particular, it was emphasized that the introduction of a new article to the Criminal Code of Ukraine led to the need to amend the Criminal Procedure Code of Ukraine in order to improve the mechanism, order and procedure of the investigation. The foreign experience of similar crimes in other European countries is analyzed. It was emphasized that effective investigation, identification of guilty persons and their punishment are the guarantee of state security, integrity and independence of Ukraine.

Key words: *collaborator, occupation, evidence, the process of proving collaborative activity, the aggressor state, collaborationism, interaction with the enemy.*

Постановка проблеми. Вторгнення Російської Федерації на території України в 2014 році принесла з собою окрім окупації ворогом територій України, ще й появу такого явища як колабораціонізм, який набув поширеного вигляду після повномасштабного вторгнення в лютому 2022 році. 03 березня 2023 року Верховною Радою України прийнятий Закон № 2108-IX, що набув чинності 15 березня 2022 року, яким включено до Кримінального кодексу України (далі – КК) нову статтю 111-1 «Колабораційна діяльність», яка охопила значну кількість діянь, пов'язаних із співпрацею з ворогом.

Загальне визначення колабораційної діяльності – це публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України [1].

Зі статті 111-1 Кримінального кодексу України, постає питання визначеності поняття «держава-агресор» та нормативно-правовий акт, який дає визначення цьому поняттю. Однак, станом на дев'ятий рік війти, у законодавстві України не прописано визначення, що таке «держава-агресор», які країни є агресором та які наслідки для країни, що отримує цей статус, що є безумовно проблемою, яка породжує свої наслідки.

Слово «колабораціонізм» походить від французького *collaboration* – співпраця, співробітництво. Саме поняття «колабораційна діяльність» не є новим, історія знайома з цим явищем ще з часів Першої світової війни.

В ухваленому на початку великої війни вищезгаданого закону також немає визначення поняття «колаборант» чи «колабораціонізм». Колабораційна діяльність підпадає під ст. 111 Кримінального кодексу України – «Державна зрада». Водночас не кожна взаємодія з ворогом є колабораціонізмом. Що можна вважати колабораціонізмом, а що ні, та чому не слід

таврувати людину «колаборантом»? Відповіді на дані питання та ряд інших до сьогодні однозначної немає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Колабораційна діяльність, тобто діяльність яка пов'язана здебільшого зі співпрацею з ворогом має свій історичний експурс. Питання колабораційної діяльності займалися такі вчені як: М. Акімов, О. Головкін, О. Ілларіонов, В. Кубальський, А. Політова, Є. Письменський, М. Руба-щенко, І. Сказко. Особливий інтерес викликає наукова праця Є. Письменського «Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти)» (2020), в якій, зокрема розглянуті сучасні законопроекти щодо криміналізації колабораціонізму.

Проте, після повномасштабного вторгнення РФ в лютому 2022 році та окупації нових територій, колабораційна діяльність набула ще більшого вираження, яка потребує дослідження та знаходження шляхів запобігання, а також подолання даного явища. В свою чергу, ефективність розслідування та винесення вироків суду забезпечить відповідний процес.

Вчені, що досліджували колабораційну діяльність, як окремий вид державної зарди до 2022 року та власне до початку війти 2014 року, не враховували нові зміни до Кримінального кодексу України, відповідно дане питання потребує повторного та глибшого дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із наслідків повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну стало різке зростання кількості воєнних злочинів. Майже будь-яка діяльність осіб-громадян України, пов'язана зі співпрацею або підтримкою окупантів, може розцінюватися, як колабораційна діяльність, і каратись позбавленням волі, в тому числі: передача окупантам матеріальних ресурсів; провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території; добровільне зайняття працівником посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у незаконних органах влади окупантів; добровільне зайняття посади в незаконних судових

або правоохоронних органах, створених окупантами; участь в організації та проведенні незаконних виборів або референдумів, організація та проведення заходів політичного характеру; здійснення інформаційної діяльності, спрямованих на підтримку держави-агресора, активна участь у таких заходах. Однак, сама сутність певних дій, що можуть розцінюватись як колабораційна діяльність та відсутність законодавчого визнання терміну «державо-агресор» призводить до правової не визначеності оцінки дій громадян України та оцінки їх дій як колабораціонізму.

В ухваленому на початку війни Законі України № 2108-IX, яким внесено до Кримінального кодексу України статтю 111-1 «Колабораційна діяльність», як вже зазначалось, немає визначення поняття «колаборант» чи «колабораціонізм» [2]. Однак роз'яснення з цього приводу надали в кількох українських міністерствах. З коментаря офіційного представника Міністерства юстиції України можна дійти висновку, що колаборанти – це ті громадяни, які свідомо, добровільно співпрацюють із ворогом у його інтересах, на шкоду власній державі, наприклад, очолюють незаконно створені окупантами органи. У МВС своєю чергою пояснили, що під визначення «колаборант» потрапляють ті, хто підтримують агресію РФ, займаються поширенням російської пропаганди, агітують людей на користь ворога, підтримують або проводять референдуми на окупованих територіях, співпрацюють із окупантами для отримання посад або виконують завдання, поставлені окупаційною владою». Водночас якщо людина опинилася в окупації та продовжила виконувати свої обов'язки без шкоди для України або під страхом смерті – це не означає, що вона колаборант [3].

Однак, окремі коментарі представників відомств не можуть вважатися нормативно-правовим актом, а тим паче офіційним визначенням окремих понять, тому внесення змін до законодавства з метою визначення понять є вкрай необхідним з метою ефективного розслідування вказаних злочинів. Недостатня чіткість формулювань окремих частин колабораційної діяльності та наявність конкуруючих норм, призвело до того, що слідчі та прокурори набули занадто широкий простір для їх

тлумачення, застосування та кваліфікації дій фігурантів.

Однакові дії громадян України, які перебувають чи перебували в тимчасово окупованих територіях можуть підпадати під різні статті Кримінального кодексу, відповідно можуть мати різний вид кримінальної відповідності. Тож кваліфікація може залежати винятково від особистої позиції певного слідчого або прокурора у конкретній ситуації, що може призвести до порушення принципу правової визначеності. Наприклад, проголошення публічних промов на підтримку дій державо-агресора можуть за певних обставин одночасно бути кваліфіковані за декількома статтями КК: частина 2 статті 109 «публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади»; частина 1 статті 110 «публічні заклики до зміни меж території або державного кордону України»; частина 1 статті 111-1 КК «публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій державо-агресора»; стаття 436-2 «виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників».

Тобто один і той же текст промови може бути по-різному почутий та трактований слідчими органами, а наслідок – перспектива отримати різні за мірою суворості покарання: від позбавлення права обіймати певні посади до реального позбавлення волі з конфіскацією майна, що створює підґрунтя для можливих зловживань при кваліфікації дій фігурантів.

Аналізуючи кримінальне законодавство України наукову літературу, можна виділити окремі ознаки, притаманні саме колабораційній діяльності: 1) добровільний та свідомий характер, де особа свідомо вступає у співпрацю з представниками окупаційної влади для досягнення спільної усвідомленої мети; 2) колаборантами можуть бути саме представники місцевого населення, які опинились в окупації внаслідок захоплення території ворогом; 3) дії колаборанта мають бути спрямовані на заподіяння шкоди Україні. Тобто, проживаючи на окупованій території, представники цивільного населення в будь-якому випадку змушені якимось чином контактувати та взаємодіяти

тим чи іншим чином з окупантами, але лише у випадку, якщо така поведінка шкодить інтересам держави, то дана діяльність підпадає під ознаки колабораційної діяльності [4, с. 121].

Таким чином, кримінально караною визнається свідомо, умисна співпраця з державою-агресором та окупаційною владою або надання їм допомоги, публічне заперечення збройної агресії РФ та заклики до підтримки ворога й невизнання української влади, незаконна пропаганда та інші дії, спрямовані на завдання шкоди Україні. Аналіз відповідних статей ККУ свідчить про те, що продовження виконання найманим працівником трудових обов'язків не становить склад злочину чи кримінального проступку. Тому за відсутності ознак перелічених вище кримінальних правопорушень не буде вважатися колабораціонізмом, зокрема продовження виконання громадянином своїх обов'язків, покладених на нього державою Україна, або виконання рядовими найманими працівниками своїх звичайних трудових обов'язків на підприємстві, що знаходиться в окупації.

Однак, якщо взяти до прикладу професію лікаря, який постійно займається підтримкою або відновленням людського здоров'я громадян України до моменту окупації та продовжує висновувати свої обов'язки після тимчасової окупації території, надаючи свої послуги зокрема і представникам держави-агресора, чи будуть вважатися його дії колабораційними? Такі випадки не поодинокі, прикладів безліч і з іншими професіями, саме тому законодавча гілка влади зобов'язана чітко визначити поняття та сутності даного злочину.

Щодо проблем розслідування колабораційної діяльності, з яким зіштовхуються органи розслідування, то юристи та науковці виокремлюють їх також не менше, а ні ж проблем з визначення сутності даного поняття. Розслідування воєнних злочинів проти основ національної безпеки України, у складі спільних слідчих груп залучаються слідчі усіх органів досудового розслідування, незалежно від визначеної для них законом підслідності. Слідчі Державного бюро розслідувань (ДБР) з перших днів повномасштабного вторгнення розслідують воєнні злочини у спільних слідчих групах зі Службою безпеки та Національною поліцією України.

Станом на березень 2023 року, остання статистика правоохоронних органів щодо розслідування колабораційної діяльності, в Державному бюро розслідувань (ДБР) виглядає наступним чином: зареєстровано 214 кримінальних проваджень за фактом колабораційної діяльності (ст. 111-1 ККУ) та 17 – щодо пособників РФ (ст. 111-2 ККУ). В Офісі генпрокурора станом на 23 березня повідомляли про відкриття з початку повномасштабної війни 4787 проваджень за статтею 111-1 ККУ та 550 – за статтею 111-2 ККУ. Водночас Служба безпеки України в 2022 році розслідувала понад 2,6 тис. справ щодо колаборантів, з них до суду передано понад 300.

Основною проблемою для органів розслідування щодо розслідування колабораційної діяльності є збір доказів. Розслідування та збір доказів відбувається правоохоронцями, які перебувають на підконтрольній території України, водночас більшість доказів знаходиться на окупованих територіях Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей, отже прямого доступу до них не має, а у разі розслідування на деокупованій території частина доказів може бути завчасно знищена злочинцями. Звідси впливає необхідність огляду відкритих джерел у мережі інтернет, соціальних сторінок, публікацій у телеграм-каналах тощо, що не найкращим чином позначається на допустимості таких доказів при дослідженні даних доказів судом. Електронні докази можуть підроблюватись, викривлятись або взагалі штучно створюватись. Сторінки у різних соцмережах можуть створюватись іншими особами, що у свою чергу практично нереально довести авторство того чи іншого допису.

Сучасними науковцями відмічалось, що під час розслідування колабораційної діяльності є проведення наступних слідчих (розшукових) дій та оперативних заходів: 1) проведення допиту свідків, яким можуть бути відомі певні вчинення злочину; 2) проведення соціальних мереж; 3) проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (стаття 263 Кримінального процесуального кодексу України) з метою встановлення умислу осіб на добровільне вчинення кримінального правопорушення та для підтвердження інших

обставин його вчинення; 4) проведення тимчасового доступу до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю, зокрема, до інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій, про зв'язок винної особи з метою підтвердження її місцезнаходження, в тому числі, на тимчасово окупованих територіях України, а також її зв'язків з представниками незаконних збройних чи воєнізованих формувань та/або збройних формувань держави-агресора; 5) за можливості проведення обшуку за місцем проживання особи з метою отримання доказів щодо її причетності до участі у вчиненні злочинів, а саме документів, виданих представниками незаконних формувань тощо [5].

Переважає більшість кримінальних проваджень у судах завершується укладеними угодами про визнання винуватості без дослідження доказової бази та з безумовним визнанням вини й неможливістю оскарження, а у разі відсутності особи, судовий розгляд відбувається в порядку спеціального судового провадження за відсутності змагальності. Отже, питання про допустимість доказів зазвичай не піднімається, тому вироків щодо скасування рішень судів або уникнення притягнення до кримінальної відповідальності наразі є вкрай мало, а отже не можливо сформулювати окрему практику судів.

Також одним із основних джерел доказів є покази свідків. У цьому випадку особи, які перебували під окупацією, ризикують стати жертвами неправдивих свідчень з боку недоброзичливців, які нікому буде спростувати. Свідки можуть як прямо говорити неправду, керуючись різними мотивами, так і свідомо помилятися в оцінках і судженнях, не володіючи повнотою картини та не знаючи деталей. Наприклад, та ж передача матеріальних ресурсів незаконним формуванням може відбутись під примусом у вигляді погроз, але якщо свідки бачили лише сам факт передачі майна та не були очевидцями погроз і їм здалось, що мала місце добровільна співпраця, то така особа має ризик бути засудженою за діяння, яке фактично не є кримінальним правопорушенням [6, с. 175].

Судова практика, а саме вироків судів України свідчать, що основними джерелами доказів у таких кримінальних провадженнях переважно виступають показання та документи,

і лише іноді – висновки експертів та речові докази. Тому дослідження питання встановлення таких джерел доказів, зважаючи на велику кількість розслідуваних кримінальних проваджень та триваючу збройну агресію, стає досить актуальним.

Документування та розслідування вищезазначених видів колабораційної діяльності передбачає застосування українськими слідчими наступних методів: 1) фіксація та систематизація доступних фактів (дій, діяльності) підозрюваних осіб у ЗМІ, в тому числі в інтернет-ресурсах, на місцевому телебаченні тощо; 2) аудіо-, фото- та відеосвідчення очевидців (постраждалих) з числа місцевих жителів окупованої території; 3) аналіз ЗМІ країни-терориста щодо висвітлення стану справ на окупованих територіях; 4) оригінали/копії розпорядчих документів місцевих «керівників» населеного пункту, письмові заяви, відомості оплати праці та ін. Встановлення та огляд засобів масової інформації, веб-сторінок, груп та каналів у месенджерах, а також соціальних мережах, дозволить отримати фото та відео вчинення колабораційної діяльності, які у сукупності з показами свідків сформують доказову базу у вказаній категорії справ [7, с. 28].

Проте, слід враховувати, що інформація з відкритих джерел з часом може бути видалена чи знищена, тоді як частина 1 статті 23 КПК України передбачає безпосереднє дослідження судом доказів. Суди України, маючи на меті додержання засади безпосередності дослідження доказів, отриманих шляхом огляду інтернет-ресурсів, ставлять питання про дослідження в ході судового засідання інформаційного ресурсу, з якого виготовлена копія відповідної інформації, що не завжди може бути реалізовано через її видалення [9, с. 77].

Висновки даного дослідження. Наразі кримінальне законодавство України щодо колаборантів є недосконалим, зокрема, не визначає чітких меж колабораційної діяльності. Окремі формулювання є недостатньо точними, то ж вкрай необхідним є наявність уточнень та роз'яснень щодо застосування статті 111-1 Кримінального кодексу України «Колабораційна діяльність». У момент ухвалення змін до Кримінального кодексу стаття 111-1 слугувала своєрідною превенцією можливих злочинів на тимчасово окупованих

територіях. Однак якщо території перебувають під окупацією протягом багатьох місяців, постає питання, де проходить межа між виживанням і злочином, і як поводитися людям, щоб їх потім не звинуватили у співпраці з ворогом. Насамперед у законодавстві немає чітко визначеного переліку діяльності на тимчасово окупованій території, яка може чи не може вважатися колабораційною. Наразі українське законодавство виписано таким чином, що під статтю про колабораційну діяльність підпадають тисячі людей.

Зміни до кримінального закону упродовж майже двох років повномасштабного вторгнення рф на територію України не вносились, закон так і залишається у первісному вигляді.

В свою чергу, правоохоронним органам України з метою встановлення всіх обставин вчинення особами злочинів колабораційної діяльності слід ефективніше працювати над здобуттям, збереження та фіксацією таких джерел доказів як показання свідків та документи, а також забезпечення їх належності та допустимості при розгляді справи судом.

Відсутність чіткої визначеності колабораційної діяльності як одного з виду державної зради та наявність проблем зі збором доказів незаконної діяльності, призводить до того, що особи які вчиняють дані злочини залишаються непокараними або ж після розгляду справи судом залишаються виправданими.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дерейко І.І. Колабораціонізм, поняття. Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2007. 528 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Kolaboracionizm> (дата звернення: 06.12.2023).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 08.12.2023).
3. Офіційна веб-сторінка Офісу Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення: 07.12.2023).
4. Письменський. Є.О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєверодонецьк: СПД Румянцева Г.В., 2020. С. 121.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1458049476321499> (дата звернення: 06.12.2023).
6. Шевченко О. Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях. Національна академія прокуратури України: мат-ли круглого столу, 2016. С. 175.
7. Гловюк І.В. Питання доказування за ст. 111-1 КК України: аналіз вироків. Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Одеса, 21 липня 2022 року). Одеса, 2022. С. 28–33.
8. Батюк О. В., Дмитрів С. О. До питання організації розслідування злочинів. Соціально-правові студії. 2021. Випуск 3 (13). С. 77–87.